

KIRJAKIELI, UUSMEDIA JA GLOBALISAATIO NÄKÖKULMIA SUOMEN KIELEN VARIAATION KEHITYKSEEN

JORMA LUUTONEN

Kukaan suomen kielen kehityksestä kiinnostunut ei ole voinut välttyä pohtimasta, miten kirjakielemme yhtenäisyyden ja aseman käy uusien viestintävälineiden ja kansainvälistymisen synnyttämässä tilanteessa. Luonnehdin ensin alustavasti asiaan liittyviä ilmiökenttiä.

Kirjoitetun suomen variaatio näyttää lisääntyneen, ja siihen on monia syitä. Omaa kielellistä identiteettiä halutaan korostaa julkaisemalla tekstejä murteilla, ja ilmapiiri sallii murteellisen puheen käytön sellaisissa konteksteissa, jotka aikaisemmin oli varattu lähes yksinomaan normien mukaiselle yleiskielelle. Tällaisia ovat esimerkiksi radio- ja televisiohaastattelut. Uusissa sähköisissä viestintämuodoissa, kuten matkapuhelinten tekstiviesteissä, sähköpostissa ja verkkokeskustelussa (chat), tavataan usein hyvin puheenomaista kielenkäyttöä. Kirjakielisen ja puhekielisen tyylin raja tuntuu huomattavasti hämärtyneen.

Television ja muiden suuressa määrin visuaalisuuteen pohjautuvien viestintäkanavien (esim. Internet) suuri suosio on vähentänyt perinteisten painettujen tekstien lukemista nuorison keskuudessa, mikä on heikentänyt kirjakielen normien hallintaa. Multimodaalisten verkkosivujen maailmassa aikaansa viettävät nuoret eivät pysty kirjoittamaan yhtä varioimatonta normikieltä kuin vanhempansa ja isovanhempansa, jotka vastaavassa iässä kuluttivat aikaansa nuorisokirjallisuuden parissa. Perinteisen kirjakielen pelätään jäävän koulutetun eliitin ilmaisuvälineeksi, mikä vaikuttaisi kansallisen kulttuurin elinvoimaisuuteen.

▷

Koulujen äidinkielen ja kirjallisuuden opetus on uudenlaisten haasteiden edessä.

Globaalistuva maailma yhtenäistyy kielellisesti. Englannin kieltä käytetään yhä enemmän, ja siitä on kansainvälisen yhteydenpitovälineen lisäksi tullut myös tieteen ja viihteen yleiskieli. Kansainvälistymiselle suotuisa mieliala on synnyttänyt koululuokkia, joissa suomalaiset opettajat opettavat suomalaisia lapsia englannin kielellä. Suomalainen sivistyneistö on nopeasti muuttumassa kaksikieliseksi, ja on ilmeistä, että monet eivät enää pidä tarpeellisena suomen kielen käyttöä aivan kaikilla inhimillisen toiminnan alueilla. Näyttää siltä, että liu’umme väijäämättä kohti jonkinasteista diglossiaa.

Edellä kuvatuista ongelmakentistä on kirjoitettu paljon. Yhteistä monille kirjoittajille on usko siihen, että suomen kieli on tavallista voimakkaampien muospaineiden alla ja että tämä muutostila ilmenee erityisesti lisääntyneenä kirjoitetun kielen variaationa. Pysin tässä kirjoituksessani tarkastelemaan kirjoitetun kielen variaatioon liittyviä ilmiöitä siinä suhteellisen laajassa kehityksessä, jonka muodostavat viime vuosien vertailevat tutkimukset Volgan-Kaman alueen suomalais-ugrialaisten ja turkkilaisten (ja eräiden muidenkin) kirjakielten historiasta. Kaukaisten kielten kehitysvaiheita pohtiessani ovat ajatukseni näet usein etsittyneet omaan äidinkieleeni. Huvinani on ollut rinnastella asioita, joilla ei ole historiallisia tai kausaalisia yhteyksiä toisiinsa. Kysymys on lähinnä uusien näkökulmien avaamisesta, ja silloin tällöin on käynyt niin, että uudet ilmiöt ovat lakanneet näyttämästä yhtä uusilta.

Pari vuotta sitten julkaisin artikkelin (Luutonen 2004, 2006), jossa pyrin esittämään mahdollisimman kattavan kirjakielen variaatiotilanteiden tyypityksen ja pohdin kysymystä, voitaisiinko kirjoitetun kielen variaatiolle määrittää jonkinlainen luonnollinen määrä. Tässä katsauksessani jatkan mainitun artikkelin teemojen kehittelyä ja pyrin myös laajemmin ottamaan huomioon uuden informaatioteknologian vaikutuksen kirjakielten kehitykseen. Vaikka uusimman tekniikan luomat kommunikaatiotilanteet ja -kanavat poikkeavat suuresti vuosisatojen takaisista, kieli mukautuu viestintävälineenä uusiin olosuhteisiin samojen periaatteiden mukaan kuin se on tehnyt koko olemassaolonsa ajan. Vaikka emme voi nähdä etukäteen uusmedian kehitystä, voimme kielimuotojen funktioita ja yhteiskunnallista roolia tarkastelemalla tehdä mielekkäitä oletuksia tulevastakin kehityksestä. Tarkastelen kirjakieliä yhteiskunnallisten ja poliittisten instituutioiden ilmentymänä tai ulottuvuutena (tämän ajatuksen sovellus marin ja tšuvassin kirjakielten historiaan on Luutonen 2005). Pohdin myös sitä, onko nykyisessä kirjoitetun kielen variaatiossa kysymys kielen kehityksen murrosvaiheeseen liittyvästä variaatiosta (jolloin vaihtelu on elinvoimaisuuden merkki), onko viitteitä kielen huonoon hallintaan liittyvästä normien horjumisesta (vaihtelu merkinä kielen rappiosta ja kuolemasta) vai onko kysymyksessä kielen elämään sen kaikissa vaiheissa liittyvä variaatio (jolloin vaihtelu ei kerro mitään kielen elinvoimaisuudesta).

VARIAATION MÄÄRÄ

Kirjakielten vertailu paljastaa, että ne poikkeavat vaihtelun määrän suhteen toisistaan huomattavasti. Hyvä esimerkki kirjakielestä, joka suhtautuu variaatioon erittäin torjuvasti, on arabia. Kaikissa arabimaissa käytetään kirjakielenä klassista arabiaa, joka on lähellä Koraanin kieltä ja poikkeaa huomattavasti eri arabimaiden paikallisista nykymurteista.

Tavallinen arabi pitää ajatusta oman murteellisen puheen kirjoittamisesta lähinnä huvittavana. Kirja-arabian yhtenäisyydelle on löydettävissä myös hyvä poliittinen peruste: jos yleiskielenä palvelevan vanhakantaisen kielimuodon sallittaisiin pirstoutua paikallisiksi arabian kirjallisiksi varianteiksi, arabit menettäisivät kielellisen yhtenäisyytensä. (Bateson 1967: 79–81.)

Jos lähemme etsimään toista ääripäätä eli variaation erittäin suurta määrää, esimerkeiksi tarjoutuvat norja ja osmani. Norjalaisilla on historiallisista syistä kaksi kirjakieltä. Koska Norja oli vuosisatoja Tanskan osa, siellä käytettiin kirjakielenä tanskaa. Kansallisromantiikan nousun myötä 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla heräsi ajatus oman, norjalaisemman kirjakielen luomisesta. Idean toteutti Ivar Aasen keräämällä laajan materiaalin norjalaisista kansanmurteista ja laatimalla sen perusteella uuden kirjakielen kieliopin. Uusi kirjakieli ei kuitenkaan pystynyt syrjäyttämään vanhempaa, vaan syntyi kilpailutilanne Aasenin työhön pohjautuvan *nynorskin* ja tanskaan perustuvan *bokmål* välille. Sen sijaan, että olisi yritetty autoritaarisin päätösin yhdistää nämä kirjakielet, toivottiin niiden lähenevän itsestään toisiaan, kun annetaan kielenkäyttäjille suuri vapaus valita erilaisten ortografisten ja morfologisten varianttien väliltä. Norjan kielipolitiikka korosti ja korostaa edelleen toleranssia kirjoitetun kielen variaatiota kohtaan. Kunnat saavat itse päättää, kumpaa kirjakieltä niiden kouluissa käytetään. Sata vuotta jatkunut suvaitsevaisuus ei ole tuonut yhtenäisyyttä, mutta kirjakielistä *bokmål* on vallannut asemia *nynorskilta* ja on näistä kahdesta selvästi paremmassa asemassa. Norjan nykytilanteelle on ominaista, että suhtaudutaan myönteisesti murteiden käyttämiseen virallisissakin yhteyksissä, esimerkiksi kirkossa tai poliitikkojen lausunnoissa. (Sandøy 2000: 892–901; 2002: 180–184.) Jos vertaa norjalaisten ja arabien tilannetta, niin voi todeta, että norjalaiset asuvat suppealla alueella ja pystyvät ymmärtämään toisiaan ilman yhtenäistävää kirjakieltä. Näin maantieteellinen ja kielellinen todellisuus antaa heille mahdollisuuden suurempaan vapauteen kuin arabeille. Norjan kirjakielen historia osoittaa toisaalta sen, että nationalistisen kansallisvaltionkaan oloissa kirjakieli ei itsestään yhtenäisty ilman määrätietoisia, yhteen normiin pakottavia poliittisia päätöksiä.

Toinen ja monessa mielessä erilainen esimerkki hyvin suurta variaatiota sisältävästä kirjakielestä on osmani, jota käytettiin turkkilaisten osmanien perustamassa ja heidän nimeään kantaneessa valtakunnassa 1300-luvulta 1920-luvulle. Osmania kirjoitettiin arabialaisin kirjaimin, ja vaikka pohjakielenä oli turkki, sen puitteissa sallittiin rajoittamaton persian ja arabian sanaston käyttö, ja suoraan näistä kielistä lainattuja kieliopillisiäkin elementtejä oli lupa hyödyntää jossain määrin. Voidakseen ymmärtää ja kirjoittaa osmania piti ensin opetella arabiaa ja persiaa, mikä sisältyi keskeisenä osana koulutukseen Osmanien valtakunnassa. (Turkkilainen opiskelijaparka saattoikin huomata, että hänen oli helpompi lukea tekstejä osmanin sijasta joko persiaksi tai arabiaksi, sillä siihenhän riitti vain yhden kielen taito.) Kun kirjakieli yhdisti alueen vanhat kulttuurikielet ja kirjoittaja saattoi omien tarpeidensa mukaan lainata mitä tahansa arabian ja persian ilmauksia, kirjakieli muodosti sitä taiten käyttävälle (ja harvoille tuollaista tekstiä täysin ymmärtäville) loisteliaan tyylillisen eleganssin aarreaitan, joka sanaston rikkaudessaan on Geoffrey Lewisin mukaan todennäköisesti ainoa englannille vertoja vetänyt kieli. (Lewis 1999: 5–8, 13–14, 147.) Osmani syntyi täyttämään monikielisen ja -kulttuurisen imperiumin eliitin tarpeita ja oli siten vallinneen yhteiskunnallisen ja poliittisen maailman kielellinen heijastuma. Kirjakielen variaatiota pohtivalle osmani osoittaa, että elinvoimainen ja pitkäikäinen kirjakieli

▷

voi olla myös useamman kulttuurikielen yhdistelmä, sekakieli, joka surutta yhdistelee täysin mukautumattomia sitaattilainoja pohjana olevan kielen elementteihin.

Tavallisesti kirjakiellet sijoittuvat variaationsa määrän suhteen edellä kuvattujen ääritapausten välimaastoon. Sallitun variaation määrä ja laatu määräytyvät siinä monitahoisessa kehyksessä, jonka muodostavat alueellinen ja historiallinen kielitilanne, kulloinkin vallinnut kieli-ideologia sekä kirjakielen syntymis- ja kehitysprosessiin liittyvät, joskus hyvinkin monimutkaiset kielipoliittiset käännteet. Naapurikieltenkin kodifikaatiot saattavat poiketa toisistaan huomattavasti sallivuutensa suhteen. Esimerkiksi sukukielemme marin (niitty-itämarilaisen) kirjakielen kodifikaatio ilmentää suurempaa yhtenäisyyttä kuin naapurissa asuvien turkinsukuisten tšuvassien tai toisen sukukielemme udmurtin kielinormit. (Tarkemmin ks. Luutonen 2006: 5, 8–9.)

Joissakin harvoissa tapauksissa, kuten marin yhtä murretta puhuvilla vuorimareilla, se kieli, jolle kirjakieli luodaan, voi olla niin pieni ja yhtenäinen, ettei variaation ongelma kirjakieltä määriteltäessä välttämättä edes nouse esille. Tavallisemmin kirjakieli kuitenkin luodaan kieliyhteisölle, joka on jossain määrin heterogeeninen. Tällaisessa normaalitapauksessa kirjakielen yhtenäisyyttä edistävät ainakin seuraavat seikat: a) Normien luonne yleensä: kirjakieltä luotaessa ja kehiteltäessä määriteltävät normit pyrkivät rajoittamaan variaatiota ainakin pitkällä tähtäimellä; variaatiota eksplisiittisesti sallivat tai kannustavat normit ovat poikkeuksia. b) Nationalistinen ideologia: ajatus kansan yhteisestä kielestä sisältää ajatuksen murteiden variaation taakse kätkeytyvästä yhtenäisemmästä kielimuodosta. c) Laajan yhteiskunnallisen osallistumisen ihanne: kaikilla elämänalueilla, kuten opetuksessa, hallinnossa ja kulttuurissa, käytettävä yhtenäiskieli antaa kaikille tasavertaisen mahdollisuuden osallistua yhteiskunnan toimintaan. (Vrt. Geeraerts 2003: 44–50.) d) Kielellisen yksikäsitteisyyden tarve: kielellinen yhtenäisyys on käytännön edellytys joillakin elämänaloilla, kuten hallinnossa, lainkäytössä, tieteessä ja tekniikassa. Usein myös väitetään, että varianttien paljous tekisi kirjoittamisen hankalaksi. Kysymys lienee kuitenkin enemmänkin psykologisesta tarpeesta toteuttaa yhtenäiskieliajatusta kuin todellisesta rasittavuudesta — haittaavathan puheen tai vaikkapa tekstiviestien variantit vain harvoja. Edellä luetelluista tekijöistä seuraa se, että vaikka kirjakieli sisältäisi paljon variaatiota, tämä vaihtelevuus on puheeseen sisältyvään epäyhtenäisyyteen verrattuna ainakin jossain määrin vaimennettua.

Jos ajatellaan suomen yleiskielen mahdollisesti lisääntyntä variaatiota tai jopa kaiken kirjoitetun suomen variaatiota, niin vaihtelua tuskin voi määrältään pitää mitenkään tavattomana, kun asiaa tarkastellaan tarpeeksi laajassa kehyksessä. Kirjakielen variaation luontevan määrän kriteerinä on lähinnä tilanteen mukaan määräytyvä tarkoituksenmukaisuus. Standardisuomi sellaisena, kuin olemme sen tottuneet menneinä vuosikymmeninä näkemään, on perustunut maantieteellisesti yhtenäiselle, suhteellisen homogeeniselle kielialueelle pystytetyn nationalistisen kansallisvaltion ja siihen liittyvien instituutioiden tarpeisiin (ks. esim. Hiidenmaa 2003: 60–61). Se muutos, jota olemme todistamassa, liittyy maailmanlaajuisesti ja paikallisesti tapahtuneisiin poliittisiin ja kulttuurisiin muutoksiin ja teknisen kehityksen mukanaan tuomiin uusiin tekijöihin. (Vrt. Geeraerts 2003: 50; Hiidenmaa 2003: 293–294.) Muuttuneessa tilanteessa variaation määrä luonnollisesti etsiytyy uudelle tasolle.

En malta olla aloittamatta uusmedian aiheuttaman hämmennyksen käsittelyä historiallisesta rinnastuksesta. Venäjällä asuville kielisukulaisillemme mareille luotiin 1900-luvun kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä kirjakieli, jota käytti sen ajan suppea kansallinen sivistyneistö. Kansan suuri enemmistö oli lukutaidotonta maalaisväestöä. Ajan julkaisuutoiminta oli hyvin kontrolloitua: sisällön sopivuudesta piti huolen sensuuri, ja kielen korrektiutta vaali uskonnollisen kirjallisuuden käännöskomitea. Yhtenäisen kirjakielen kehityssuunta näytti valmiiksi viitoitetulta. Sitten tulivat vuoden 1917 lokakuun vallankumouksen mullistukset: julkaisuutoiminnan vanha kontrolli hävisi, vanhan kirjakielen säännöistä ei enää piitattu, ja esiin nousi suuri määrä kirjoittajia, jotka siirsivät kotimurteensa sanomalehtien sivuille. Aikaisemman sukupolven työ oli tehty tyhjäksi, ja yhtenäisyyden tilalle oli tullut anarkia. (Tarkemmin ks. Luutonen 2000: 551.)

Marien naapureiden tšuvassien jossain määrin samantapaista kehitystä analysoidessaan tšuvassilainen Nikolai Petrov pohtii kirjakielen kodifikaation tason ja käytön laajuuden suhdetta vallankumouksen jälkeisessä tilanteessa: laajaan, suurten ihmisjoukkojen käyttämään kirjakieleen liittyi matala kodifikaation taso, toisin sanoen normien muotoutuminen pikemminkin massojen kielenkäytön kuin eksplisiittisten sääntöjen perusteella, ja suuri alueellinen vaihtelevuus; tämän vastakohtaksi Petrov esittää suppean älymystön ylläpitämän, vain vähän variaatiota sisältävän kielen (Petrov 1980: 195–196).

Marien kirjakielen yllä kuvatulle kehitysvaiheelle ja suomen kirjoitetun kielen nykuvaiheelle on yhteistä kirjakielen normien hämärtyminen uudessa historiallisessa tilanteessa kirjoittajien määrän äkinäisesti kasvaessa ja kontrollin kadotessa. Juuri sen pidemmälle rinnastus ei pädekään. Keskitetysti hallitussa Neuvostoliitossa marit järjestivät vallankumouksen jälkeisinä vuosikymmeninä sarjan kielikonferensseja, joissa sovittiin kirjakielen normeista. Niiden noudattamisesta huolehti keskitetty valtiollinen kustannustoiminta niin tehokkaasti, että vallankumousta edeltäneenkin kirjakielen vakiintuneisuuden taso ylitettiin. Me nykyajan suomalaiset taas elämme postmodernissa ajassa, jonka olemukseen kuuluu kaikkien keskitettyjen ideologioiden, siis myös kieleen liittyvien, epäily. Nykyihminen perustaa elämänsä — ja myös kielenkäyttönsä — käytännöllisyyden näkökohtiin, helppouden ja taloudellisen edistyksen tavoitteluun ja tekniikan mukanaan tuomiin mahdollisuuksiin. Internetin myötä julkaisemisen ulkoinen kontrolli on hävinnyt, joten olemme itsemme ja toistemme periaatteessa vapaiden valintojen armoilla (ks. esim. Kress 2003: 17, 172–173). Näin syntynyt nykyajan tekstimaailma on hämmentävän monimuotoinen ja rikas (sitä on monipuolisesti kuvannut Hiidenmaa 2003: 142–147, 198–228, 242–255).

Nykyinen kirjoitetun kielen muuttuminen ja variaatio liittyy keskeisesti uusiin sähköisiin viestintä- ja joukkotiedotusvälineisiin. Tämän muutoksen laatu ja merkitys kuitenkin käsitetään usein puutteellisesti ja väärinkin. Yritän seuraavassa yleisesti hahmotella, mikä oikeastaan muuttuu ja millä tavoin. Internetin hyperlinkkeihin ja multimodaalisuuteen liittyvää problematiikkaa käsittelen omassa luvussaan.

Vielä 1970-luvulla suomalainen kielimaisema näytti hyvin erilaiselta kuin nykyään: kirjakielen normeja pyrittiin noudattamaan sekä kirjoitetuissa teksteissä että television ja radion puheessa, ja puhekielen tutkijat näkivät merkkejä puhekielen yhtenäistymisestä ja

▷

alueellisten erojen tasoittumisesta (Mantila 1993: 20; Hurtta 1999: 64–65). Kehityksen on kuitenkin todettu johtaneen odotusten vastaisesti entistä suurempaan vaihteluun, ja kirjakielen raja puhekieleen nähden on tullut epämääräisemmäksi. Kielikäsitteistämme on muuttunut yksilön vapautta suosivaan suuntaan: murre on osa identiteettiä ja sitä voi käyttää sekä julkisessa puheessa että kirjoituksessa, jos tilanne siihen sopii. Puhekieltä käytetään säännöllisesti sellaisissa julkisissa tilanteissa, joissa aiemmin vaadittiin yleis-kieltä. (Mantila 2002: 6; 2004: 322, 334–335; Hakulinen 2003: 4.) Myös kielenhuoltajien suhtautuminen variaatioon on tullut myönteisemmäksi (ks. esim. Hiidenmaa 2003: 272–273). Murrebuumissa on nähty globalisaation vastaliike (Hiidenmaa 2003: 62). Toisaalta murteiden käytön vapautumisen voi liittää niin sanotun yhtenäiskulttuurin hajoamiseen, jonka yksi ilmentymä normikielen käyttöalan kaventuminen on. On huomattava, että murrebuumi on kulttuuri-ilmiö eikä sellainen viestintävälineiden kehittymisen suhteellisen mekaaninen seuraus kuin muunlainen kirjoitetun kielen variaation lisääntyminen suurelta osin on.

Nykyään havaittavissa oleva variaation lisääntyminen on joiltakin osin näennäistä, eikä kielen vaihtelun kokonaismäärä välttämättä ole kasvanut niin paljon, kuin pinnalta katsoen näyttäisi. Tämä johtuu siitä, että uudet sähköiset viestintämuodot, kuten tekstiviestit, verkkokeskustelu ja sähköposti, ovat ottaneet osan aiemmin vain puheelle varatusta tehtävästä ja tuovat kirjallisena näkyviin vaihtelua, joka on aikaisemminkin ollut olemassa suullisessa muodossa. (Vrt. Hurtta 1999: 81–82; Hiidenmaa 2003: 36.) Esimerkiksi nuorison sähköpostikieli muistuttaa nuorison puhekieltä niin sanastoltaan kuin rakenteiltaan; se on elänyt jo ennen sähköisiä viestimiä esimerkiksi nuorten koululuokissa toisilleen lähettämien kirjeiden ja lappusten kielenä (Luukka 2000: 27–28).

Missä sitten ovat sähköisten viestimien mukanaan tuomat innovaatiot? Tietenkään puheen variaatio ei voi siirtyä sellaisenaan kirjoitettuun kieleen, ja Luukan mukaan (2000: 26) sähköpostiviestit muistuttavat enemmän kirjoitettua tekstiä kuin puhuttua sekä rakenteiltaan että ilmaisutavoiltaan. Kirjoitettua puhetta on kuitenkin pitkään esiintynyt kauno-kirjallisuudessa, joten itse puheenomaisuus ei ole uutta, mutta sen sijaan kirjoitetun puheen suuri määrä on uusi ilmiö. Ilmiöllä voi kielen elementtien frekvenssejä muuttavana tekijänä olla suurikin merkitys kirjakielen kehitykselle.

Toisinaan kuulee puhuttavan esimerkiksi tekstiviestikielestä ikään kuin se olisi yhtenäinen kielimuoto. Jokainen kuitenkin tietää kokemuksensa nojalla, että eri ihmiset käyttävät sähköisiä viestintämuotoja eri tavoin: viestimen sähköisyys ei määrää kielen piirteitä vaan pikemminkin antaa kirjoittajalleen vapauden valita tyyliä jatkumolta, joka ulottuu suunnitellusta ja viimeistellystä kirjallisesta esityksestä vapaata puhetta jäljittelevään ilmaisuun. Yksilökohtaisia ja ryhmäkohtaisia varieteetteja syntyy samojen periaatteiden mukaisesti kuin aikaisemmin puheessa, tosin konkreettisen paikallisuuden on usein korvannut virtuaalinen avaruus. (Luukka 2000: 26; Kukko 2003: 11.) Vaikka ei voi puhua sähköisen viestinnän kielen yleisistä ominaisuuksista, niin jokainen uusi viestintämuoto, kuten tekstiviestit ja verkkokeskustelu, sisältää juuri kyseiselle kanavalle ominaisia piirteitä, jotka vaikuttavat viestien laatuun. Esimerkiksi nykyisissä puhelimitse lähetettävissä tekstiviesteissä käytetään pienen kuvaruudun ja työhönsä kirjoittamisprosessin takia paljon lyhennyksiä, jotka ovat ilmeisesti syntyneet nimenomaan tuon viestimen käyttäjien piirissä (Crystal 2003: 425). Voidaan siis jossain määrin puhua viestinkohtaisista varieteeteista.

David Crystal (2003: 427–431) vertailee englanninkielistä sähköistä viestintää perinteiseen kirjoitettuun tekstiin. Uudet viestimet ovat tuoneet yleiseen käyttöön jonkin verran uusia sanoja, merkkejä ja kirjoitustapoja, esim. *offline*, *ping* (‘selvittää onko tietty tietokone verkkoon kytkeytyneenä’), *wired* (‘asianmukaisiin johtoihin yhdistetty, kuvaannollisesti: kykenevä johonkin’), *hypertext*, *netiquette*, @-merkki, .com-loppuiset nimet, e-alkuiset sanat, niin sanotut hymiöt :), :(, ja niin edelleen. Kaksiosaisissa yhteen kirjoitetuissa nimissä on usein iso kirjain sanan keskellä, esimerkiksi *DreamWorks*. Lisäksi oikein kirjoitusnormeja voi rikkoa antamatta sivistymätöntä vaikutelmaa. Verkkokeskustelujen puheenvuorot ovat hyvin lyhyitä. Crystalin (2003: 432) mukaan synkronisista chat-keskusteluista tehdyssä otoksessa puheenvuorojen keskipituus oli neljä sanaa, ja 80 % oli viiden sanan pituisia tai lyhyempiä. Verkkoviestinnän uudennoksina Crystal mainitsee, että henkilö voi käydä yhtä aikaa useita, toisistaan riippumattomia keskusteluja, ja lisäksi hänellä on muun muassa sähköpostissa mahdollisuus palauttaa keskustelukumppaninsa vastaus takaisin muokattuna (esim. yleinen tapa kirjoittaa vastauksia saadun viestin sisään). Toisaalta verkkoviestintää harrastava ei voi seurata keskustelukumppaninsa viestin muodostamista reaaliaikaisesti eikä siten voi vaikkapa keskeyttää häntä: viesti tulee näkyviin vasta sen jälkeen, kun keskustelutoveri on muokannut sen valmiiksi ja lähettänyt sen. (Crystal 2003: 427, 433.)

Kun tarkastelee yllä olevan kaltaisia sähköisten viestimien kielen kuvauksia, niin todettujen morfologisten ja syntaktisten erityispiirteiden voi todeta olevan melko vähäisiä: samalla tavalla kuin puhe käyttää samoja kieliopillisia keinoja kuin kirjakieli, sähköinen kieli hyödyntää kirjoituksen ja puheen elementtejä. Uutta sanastoa tietysti syntyy jonkin verran, mutta sähköisen kirjoitetun kielen innovatiivisuus näyttää liittyvän ennen kaikkea ortografiseen vapauteen (lyhenteet ja eräänlainen graafinen slangi) ja viestintävälinekohtaisten varieteettien syntyyn.

Sähköiset kirjalliset viestimet ja tietokoneiden tekstinkäsittelyohjelmien yleistyminen ovat vaikuttaneet syvimmin juuri ympärillämme olevaan tekstitodellisuuteen. Tekstiedostojen siirrettävyys ja muokattavuus ja niiden työstäminen ryhmätyönä on tuonut tekstit kielen norminmuodostuksen keskiöön. Tekstilajit ovat viimeisten vuosikymmenien aikana konventionaalistuneet: lähes kaikki laadittavat tekstit pyritään tekemään jonkin yleisesti hyväksytyyn formaatin mukaisiksi. Tästä seuraa se, että korrektein tekstin tuottamiseen tarvitaan erityisiä tekstitaitoja, tekstikielioppia. Kuten Hiidenmaa toteaa, vielä 1960-luvulla sanomalehden kirjoittajat olivat joukko itseilmaisua harjoittavia yksilöitä; nykyään kysymys on sisällön sovittamisesta valmiisiin tekstiformaatteihin. (Hiidenmaa 2003: 142–146; Kress 2003: 6.)

Koska uusmediassa on usein kysymys keskustelusta, on luonnollista, että dialogin osuus kaikista teksteistä on lisääntynyt; lisäksi dialogin muotoista esitystä käytetään tyyliseinona asiatekstienkin keventämiseksi (Hakulinen 2003: 4; Hiidenmaa 2003: 208). Dialogisuuden lisääntymisen kanssa samansuuntainen tendenssi on pyrkimys tehdä tekstistä nopeasti hahmotettavaa: keskustelun lyhyistä puheenvuoroista muodostuva rytmi siirretään asiatekstiinkin jakamalla se korkeintaan muutaman rivin pituisiksi pieniksi kappaleiksi (vrt. Crystal 2003: 432).

Palaan luvun alussa esille ottamaani historialliseen rinnastukseen ja Nikolai Petrovin esittämään tulkintaan. Olemme Suomessa tulossa tilanteeseen, jossa kielenkäytön normit alkavat määräytyä käyttäjämassojen tekemien valintojen mukaan. Tekstien variaa-

▷

tio, kirjoittajien suuri määrä ja julkaisukontrollin puuttuminen vähentävät perinteiseen kielenhuoltoon liittyvän normien kodifikaation merkitystä. Kielenhuolto on perinteisessä suomalaisessa merkityksessään kansalliseen yhtenäiskulttuuriin liittyvä instituutio. Pirjo Hiidenmaan kirja *Suomen kieli – who cares?* (2003) ja monet kielenhuoltajien viimeaikaiset puheenvuorot kuitenkin osoittavat, että kielenhuoltajat ovat ajan hermolla ja ovat sopeuttaneet toimintansa uuteen tilanteeseen. He vaikuttavat kuitenkin virkansa puolesta suhtautuvan suomen kielen aseman tulevaisuuteen toiveikkaasti; palaan vielä myöhemmin siihen, kuinka oikeutettua heidän toiveikkuutensa on.

INTERNET JA MULTIMODAALISUUS

Edellisessä luvussa käsitelty sähköinen viestintä tapahtuu useimmiten Internetin kautta. Tälle maailmanlaajuiselle tietoverkolle ovat nykyään tyypillisiä multimodaaliset dokumentit, jotka sisältävät niitä toisiinsa vastaavanlaisiin dokumentteihin yhdistäviä hyperlinkkejä. Multimodaalisuus tarkoittaa tässä kirjoituksen yhdistämistä kuvaan ja ääneen, kuvat ja teksti saattavat lisäksi olla liikkuvia. Yritän seuraavassa sijoittaa Internetin ja multimodaalisuuden laajaan historialliseen kehykseen, pohdin multimodaalisten dokumenttien eroa tavallisiin teksteihin verrattuna ja tuon esille niihin liittyvää kielen variaation problematiikkaa.

Internetiin sisältyvä ajatus toisiinsa linkitetyistä teksteistä tai tekstinkohdista ei ole uusi. Se ilmenee jo yli tuhat vuotta sitten laadituissa uskonnollisten tekstien kommentaareissa, jotka liittävät tekstinkohtia toisiinsa viitteiden avulla. Vasta nykyaikainen informaatiotekniikka kuitenkin teki vanhasta ideasta jokapäiväiseen elämään liittyvän sovelluksen. Myös digitaalisen hypertekstin idea on vuosikymmeniä Internetiä vanhempi. Sen teoria näet kehitettiin jo 1960-luvulla, ja nykyinen kansainvälinen tietoverkkomme on vain tämän yleisen idean rajallinen sovellus. (Ensslin painossa: 17–22.)

Myös multimodaalisuus on pohjimmiltaan vanha asia. Tavalliset arkipäivän puhetilanteet sisältävät kielellisten kuuloärsykkeiden lisäksi myös näön ja muiden aistien avulla saatavia mielikuvia. (Vrt. esim. Kress ym. 2001: 1–3.) Kirjoituksen synty voidaan nähdä prosessina, jossa erotetaan puhetilanteiden kielellinen puoli ja siirretään se esimerkiksi paperille. Puheen aikasidonaisuuteen liittyvä lineaarisuus muuntuu tekstin avaruudelliseksi lineaarisuudeksi. Kirjoituksen syntyä voidaan siis tietyssä mielessä pitää siirtymisenä multimodaalisesta kommunikaatiosta yksimoodiseen eli vain kieltä sisältävään. (Kress 2003: 19–21.) Pitkä kehitys johti sitten nykyisen kaltaisiin kulttuurikieliin, joissa lähes kaikki kuviteltavissa oleva voidaan ilmaista lineaarisilla morfeemijonoilla. Kun tekstiä on uuden informaatiotekniikan myötä taas alettu yhdistää kuvaan, on tietyssä mielessä palattu lähemmäksi alkuperäistä puhetilannetta, jossa informaatiota saadaan usean moodin kautta.

Multimodaaliset dokumentit poikkeavat lukutavaltaan radikaalisti perinteisestä kirjoituksesta. Tavallinen kirjoitettu teksti on tarkoitettu luettavaksi peräkkäisesti alusta loppuun, joten sitä hallitsee puheen tapaan yksiulotteinen ajan logiikka. Multimodaaliset dokumentit taas ovat kuin huoneistoja, joissa kukin voi kulkea haluamaansa reittiä: niillä ei ole yhtä oikeaa lineaarista lukutapaa, vaan niitä määrää tilan logiikka. (Kress 2003: 1–2, 165; Ensslin painossa: 9.)

Multimodaaliset dokumentit ovat potentiaalisesti hyvin voimakas ilmaisuväline, joka ilmeisesti kehittyi täyteen mittaansa vasta tulevien vuosikymmenien aikana. Emme vielä voi nähdä sen rajoja, mutta jonkinlaisen aavistuksen sen mahdollisuuksista voi saada seuraavan vertauksen avulla. Verrataan ensin kirjoituksen alkulähteenä pidettävää arkipuhetta maailmankirjallisuuden merkittävimpiin teoksiin: nämähän ovat syntyneet sen pitkän kulttuurisen kehityksen tuloksena, jonka lähtökohtana on puheen tekeminen pysyväksi kirjoittamalla. Tulevaisuuden multimodaalisen kulttuurin huiput todennäköisesti suhtautuvat ensimmäisiin Internet-sivuihin samalla tavalla kuin vaikkapa Orhan Pamukin romaanit varhaisimpiin löydettyihin kirjoituskatkelmiin.

Jotta voisi arvioida, miten perinteisen kirjoituksen ja multimodaalisten dokumenttien suhde todennäköisesti kehittyi, täytyy ensin vertailla näiden sisällönesittämiskeinojen ominaisuuksia. Yhden suuren eron olen jo maininnutkin: multimodaalista dokumenttia ei voi lukea ääneen, sillä hyperlinkit sallivat monia reittejä dokumentin sisällä, ja luettaessa visuaalinen puoli jäisi suureksi osaksi ilmaisevaksi. Toinen keskeinen ero liittyy kuvien käyttöön. Tavallinen teksti viittaa johonkin olioon käyttämällä esimerkiksi substantiivia. Minkä tahansa substantiivin merkitys on kuitenkin vain tiettyyn rajaan asti määritelty, ja lopullisen tulkintansa se saa vasta silloin, kun lukija yhdistää siihen senhetkisen mielikuvansa ja tietonsa kielenkäyttötilanteesta aktuaalisesta tarkoitteesta. Multimodaalisessa esitystavassa substantiivi tai sanallinen luonnehdinta voidaan korvata kuvalla. Jonkin olion valokuva ei kuitenkaan ole samalla tavalla avoin kuin tuota oliota tarkoittava substantiivi: se näyttää lukijalle olioluokan tietyn edustajan eikä samalla tavalla jätä tilaa henkilökohtaiselle tulkinnalle. Ero on samantapainen kuin vaikkapa romaanin ja sen filmatisoinnin. Kolmas tärkeä perinteisen ja hypertextin ero liittyy tekstejä toisiinsa yhdistäviin hyperlinkkeihin. Tällainen linkki on näet semanttisesti määrittelemätön: linkillä yhdistettyjen tekstien tai tekstinosien yhdistämisen syy jää lukijan rekonstruoitavaksi lukuprosessin aikana. Tässä mielessä hyperlinkit eroavat suuresti esimerkiksi lauseita yhdistävistä konjunktioista, jotka kertovat jotain lauseiden yhdistämisen syystä. Voitaisiin sanoa, että multimodaalisten tekstien syntaksi on hyvin vaillinaisesti määriteltyä. (Kress 2003: 166; Ensslin painossa: 23–29.)

Edellä kuvatut hyvin perustavanlaatuiset erot perinteisten tekstien ja multimodaalisten hyperdokumenttien välillä aiheuttavat sen, että ainakaan nykyisessä muodossaan jälkimmäiset eivät voi korvata edellisiä. Esimerkiksi sellaiset tekstit, jotka edellyttävät tiettyä lukemisen järjestystä, kuten tieteellinen päättely tai oikeuden perustelut, jäävät edelleen perinteisen kirjoituksen valtapiiriin. Multimodaalisten ominaisuuksien käyttö tavallista tekstiä täydentämässä sen sijaan epäilemättä on hedelmällistä ja lisääntyvää. Koska multimodaaliset dokumentit laaditaan nopeasti ja silmäillen omaksuttaviksi, niihin sisältyvät perinteiset tekstit tehdään yleensä lyhyiksi. Multimodaalisuus pyrkii siten muuttamaan lukukulttuuriamme lyhytjänteisempään ja pinnallisempaan suuntaan. (Ensslin painossa: 25.)

Multimodaalisten hypertextien lisääntyvä käyttö vaikuttaa todennäköisesti kirjoitettuun kieleen seuraavasti. Kun yhä suurempi osa kommunikaatiokuormasta siirtyy kuvalliseen esitykseen, tarve syntaktiseen ja käsitteelliseen kompleksisuuteen multimodaalisen dokumentin perinteistä tekstiä sisältävässä osassa vähenee. (Virkkeiden pituus ja monimutkaisuus näyttää riippuvan hyvin paljon niiden sijoittelusta sivulla ja niille varatun visuaalisen tilan koosta: jos tilarajoituksia ei ole, kuten uutisvirstojen leipäteksteissä,

▷

virkkeet voivat olla pitkiäkin.) Tekstit ja tekstikappaleet tulevat myös lyhyemmiksi, mihin liittyy sähköisessä viestinnässä havaittava dialogisuuden ja puheenomaisuuden korostuminen. Toisaalta kuvan keskeisyys multimodaalisissa dokumenteissa etäännyttää tätä viestintämuotoa puheesta. Multimodaaliset dokumentit ovat lukutapojensa moninaisuuden ja hyperlinkkien semanttisen määrittelemättömyyden vuoksi lukemisen kohteina haastavampia kuin perinteiset tekstit. Niiden kriittinen omaksuminen edellyttää monenlaisia taitoja, ja kryptisyydessään ne saattavat joskus vetää vertoja osmanien monista aineksista koostuneen kirjakielen teksteille. (Vrt. Crystal 2003: 432; Kress 2003: 1, 73, 166–167, 173–174.)

Koska multimodaalisten hypertekstien lukeminen poikkeaa paljon perinteisten tekstien lukemisesta, Internetin parissa paljon aikaa viettävien nuorten taito ja kärsivällisyys lukea entisten sukupolvien pitkiä lineaarisia tekstejä heikkenee. Ne kirjakielemme ominaisuudet, jotka ovat yksinomaan kirjallisen kielenkäytön varassa eivätkä esiinny edes joukkotiedotusvälineiden lukupuhunnassa, jäänevät vähitellen pois nuorten kielestä. Perinteinen kirjakieli ei tulevaisuudessa enää automaattisesti ole kaikkien kansalaisten omaisuutta, vaan sitä käyttävät vain ne, jotka sitä harrastavat tai tarvitsevat ammattinsa vuoksi: se on yksi varieteetti monien joukossa (vrt. Kress 2003: 1).

KIRJAKIELEN ELITISTYMINEN

Huoli nuorten kirjakielen taidon heikkenemisestä ja sitä taitamattomien syrjäytymisestä on toistuva aihe kieltä koskevissa kirjoituksissa (ks. esim. Julin 2002: 7; Maamies 2002: 11–12; Hiidenmaa 2003: 70–71, 261–265). Isossa Britanniassa samanlaiset huolet johtivat 1990-luvun lopulla määrätietoiseen lukutaitokampanjaan, jonka avulla oppilaiden menestyminen englannin kielen kokeissa saatiin jonkin verran paranemaan (PNS 2005). On kuitenkin syytä kysyä, voiko minkäänlainen kampanjointi täysin tuoda takaisin taitoa, joka ei enää ole kaikilta osiltaan yksilön kannalta välttämättä yhtä tärkeä kuin se oli vielä muutamia vuosikymmeniä sitten. Osa perinteisen kirjallisen viestinnän funktioista on siirtynyt audiovisuaalisille kanaville. Ellei satu olemaan tekstityössä, täydellinen kirjakielen hallinta ei enää ole välttämätöntä. Perinteiselle painetulle kirjallisuudelle vaihtoehtoisten viestintäkanavien tarjonta on nykyään niin monimuotoista, että suomalainen pystyy elämään mielenkiintoista ja monipuolista elämää syventymättä koskaan niihin kirjallisuuden merkkiteoksiin, jotka ovat muovanneet ajattelutapamme ja identiteettimme. Syntynyt tilanne on perinteisen kulttuurin säilyttämisen sekä äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen kannalta tietenkin hyvin ongelmallinen. Perinteinen, laajojen lineaaristen tekstien lukutaito ei ole enää itsestään selvästi kaiken sivistyksen perusta vaan siitä on tullut erityistaito, joka joutuu kilpailemaan asemastaan yksilön elämässä ja koululaitoksessa pitkälti erilaisia valmiuksia edellyttävän multimodaalisten dokumenttien lukutaidon kanssa. (Vrt. Kress 2003: 172–174.)

Nykyisen kielitilanteen kuvauksen yhteydessä esitetään usein huoli siitä, että kirjakieli elitistyy, toisin sanoen siitä tulee vain väestön pitkälle koulutetun osan, sen poliittisen ja kulttuurisen eliitin hallitsema kielimuoto. Menneiden sukupolvien oletettua erinomaista kirjakielen hallintaa ei kuitenkaan ole syytä lähteä romantisoimaan: väestön keskimääräinen kirjakielen hallinta tuskin on voinut olla nykyistä olennaisesti parempi ainakaan

niinä vuosikymmeninä, joina keskimääräinen koulutustaso oli nykyistä huomattavasti alhaisempi. Toisaalta nykytilanne voi näyttää todellisuuttakin huonommalta, kun tekstien lisääntymisen ja julkaisukontrollin katoamisen myötä julkisuuteen pääsee suhteellisesti aikaisempaa suurempi määrä tuotoksia, jotka eivät syystä tai toisesta noudata oikeakielisyyssnormeja. Jos verrataan nykypäivän tilannetta muutaman vuosikymmenen takaiseen, niin muutos huonompaan suuntaan on kuitenkin tapahtunut. Ylioppilaskirjoitusten tulokset osoittavat kiistattomasti, että koululaisten kirjoitustaito on heikentynyt.

Ajatus, että kansalaiset jakaantuvat normikielen taitojensa perusteella taitaviin menestyjiin ja taitamattomiin syrjäytyjiin, on tosi vain osittain ja silloinkin toisessa merkityksessä kuin helposti ajatellaan. Ihmiset eivät jakaudu voittajiin ja häviäjiin sen tähden, että toiset olisivat jo kouluaikana oppineet virheettömän kielenkäytön ja toiset eivät. Pikemminkin on kysymys siitä, että yleisesti koulussa hyvin menestyvät oppivat helposti myös normikielen ja toiset menestyjät, jotka eivät syystä tai toisesta oppineet sitä koulussa, hankkivat tarvittavan kirjoitus- ja tekstitaidon myöhemmin, jos huomaavat sen uralla etenemisen kannalta välttämättömäksi. Kirjakielellä on siis menestymisen kannalta välinearvo. Poliittinen ja kulttuurinen eliitti ei ole suureksi osaksi yhtenevä kirjakieltä erinomaisesti hallitsevien joukon kanssa siksi, että kirjakielen taito olisi nostanut jotkut muiden yläpuolelle, vaan siksi, että miltei kaikissa vaativimmissa ammateissa tarvitaan kirjakieltä työvälineenä. Nykyisessä media- ja kielitodellisuudessa tätä voi pitää normaalitilana, johon väistämättä päädytään. Periaatteellisella tasolla se poikkeaa menneiden vuosikymmenien tilanteesta suhteellisen vähän: kirjakielen aktiivinen käyttäminen on aina ollut tarpeen vain osalle väestöstä, ja kirjakielen taito on aina pitkäköön koulutuksen tulos, minkä takia kirjakieli ei voi koskaan olla koko kansan omaisuutta samalla tavalla kuin puhe. Nykyinen asiaan liittyvä huoli kumpuaakin suurelta osin ideologisista lähteistä.

Hyvä luku- ja kirjoitustaito on tärkeä paitsi yksilön menestymisen myös yhteiskunnan kannalta. Suomen taloudellinen menestys riippuu yritystemme ja tutkimuslaitostemme kyvystä rekrytoida riittävä määrä ihmisiä työpaikkoihin, joissa edellytetään perinteiseen kirjalliseen kulttuuriin liittyvän ajattelutavan hallitsemista. Väestön korkea koulutustaso ja sen mukanaan tuoma kirjakielen taito parantaa onnistuneen rekrytoinnin mahdollisuuksia.

Aikaisemmin viittasin jo kirjakielen ideologiseen ulottuvuuteen. Kansallisuusaatteen kannalta kirjakieli on kansakuntaa yhdistävänä tekijänä tärkeä. Lisäksi poliittiseen demokratiaamme sisältyy kaikkien kansalaisten osallistumisen ihanne, joka edellyttää kirjakielen välityksellä saatavan tiedon omaksumista ja kykyä asioida käyttäen kirjakieltä. (Vrt. Geeraerts 2003: 28–37.)

Tarkastelipa asiaa hyödyn tai ideologian näkökulmasta, nykyinen nuorison heikentynyt normikielen taito on ongelma, johon on syytä reagoida. Ensimmäisenä mieleen tuleva ja epäilemättä paras ratkaisumalli olisi hyvin voimakas lisäpanostus äidinkielen ja kirjallisuuden opetukseen. Tämä on ainakin osittain onnistunut Isossa Britanniassa, mutta olisiko äidinkielen tuntimäärien huomattava lisääminen käytännössä mahdollista Suomen nykyisessä kansainvälistymistä ihannoivassa ilmapiirissä?

Toinen mahdollisuus olisi luopua pyrkimyksestä opettaa kaikki kirjakielen hienoudet kaikille ja määritellä täydellisen norminmukaisuuden ohelle alempia, helpommin omaksettavia mutta kuitenkin kelvollisia kirjakielen hyvämuotoisuuden tasoja. Kirjoitukseni alkupuolella kuvasin Osmanien valtakunnan synkretististä kirjakieltä, jonka täydelliseen

▷

hallintaan tarvittiin pitkä koulutus ja sekä arabian että persian tuntemusta. Koska oli luonnollista, että kaikki eivät voineet sitä yhtä hyvin hallita, kielenkäyttö oli tapana jakaa tyylytasoihin. Näistä ylimpänä oli kaunopuheinen (*fasih*) kieli, jota käytettiin runoudessa ja hallinnossa. Sitä alempiarvoiseksi miellettiin keskitasoinen (*orta*) osmani, joka oli yhteiskunnan ylempien luokkien ja kaupankäynnin kieli. Kaikkein alimpana oli karkea tai kansanomainen (*kaba*) turkki, joka oli tyypillistä yhteiskunnan alimmille kerroksille. (Huvittavana kuriositeettina voi mainita, että tyylytason määrittämisen pääkriteerinä oli lainasanojen määrä: mitä enemmän arabialaisia ja persialaisia lainasanoja kieli sisälsi, sitä parempana sitä pidettiin, ja turkkilaiset sanat luokiteltiin tyyllillisesti alimmalle tasolle. Strauss 1993: 567; Lewis 1999: 8, 12.) Huono puoli kahtalaisten normien määrittelyssä olisi se, että tähän mennessä yhtenäinen suomen kirjakielitraditio hajoaisi ja syntyisi useita toistensa kanssa kilpailevia kielinormeja. Samalla luovuttaisiin ajatuksesta, että samanlainen kieli(-ihanne) yhdistää kaikkia suomalaisia.

Kolmas ja demokraattinen tapa ratkaista ongelma olisi kirjakielten historiassa jo monta kertaa toteutettu: pyritään tietoisesti lähentämään kirjakieltä puheeseen ja yksinkertaistamaan sitä siltä osin kuin se ei enää täytä yleisen opittavuuden vaatimuksia. Kun nyky-suomi luotiin 1800-luvulla vain eliitin käyttämästä vanhasta kirjasuomesta, mallia haettiin kansankielestä. Kun Ivar Aasen pyrki luomaan vaihtoehdon tanskaan pohjautuvalle kirjakielelle, hän keräsi aineistoa kansanmurteista ja loi niiden pohjalta uuden kirjakielen. Kun Mustafa Kemal Atatürk loi Osmanien valtakunnan raunioille kansallisen turkkilaisen tasavallan, hän loi kansaa varten uuden, kansanmurteisiin perustuvan kirjakielen, nykyturkin.

Kielitoimiston johtajana toiminut Pirjo Hiidenmaa (2003: 246, 281–282) toteaa suomen kielen nykytilannetta monipuolisesti pohdittuaan, että radikaaleihin muutoksiin ei ole syytä ryhtyä, ja antaa ymmärtää, että suomen kirjakielen traditio on niin vahva, että suuremmat muutokset olisivat käytännössä mahdottomiakin. Hänen kantansa on hyvin realistinen. Kielen radikaali muuttaminen vaatii tuekseen vallankumouksen, diktatuurin tai muunlaisen hyvin voimakkaan poliittisen liikkeen. Esimerkiksi kaikki edellä mainitsemani historialliset esimerkit kirjakielen lähentämisestä kansankieleen liittyvät nationalistisen ideologian nousuvaiheeseen. Kansainvälistymiskehityksen pyörteissä olevasta nyky-Suomesta tuskin löytyy sen enempää tahtoa kieltä olennaisesti muuttaviin poliittisiin ratkaisuihin kuin äidinkielen opetuksen lisäämiseenkään. Äidinkieltä ja sen taitoa ei yksinkertaisesti enää pidetä niin tärkeinä asioina, että vakavasti otettavien poliitikkojen kannattaisi nostaa niitä keskeisiksi teemoiksi. Kirjakieli on suurelta osin menettänyt poliittisen ja ideologisen puolensa, joka oli sen syntyvaiheissa hyvinkin keskeinen. Nähtäväksi jää, onko suomen kirjakieli niin vahva, että se kykenee säilyttämään asemansa jäädessään pelkän käytännön tarpeellisuutensa kannattelemaksi.

Kielenhuollon tavoitteet sellaisina, kuin Hiidenmaa (2003: 257–258, 296–299) ne esittää, tuntuvat määritellyn koulutettuja ihmisiä silmällä pitäen: ihanteena on kielenkäyttäjän täysivaltaisuus ja mahdollisimman tietoinen kielenkäyttö. Ajatus on tietysti, että valistuneet ihmiset käyttävät kieltä kulloiseenkin kontekstiin sopivien normien mukaan (tähän liittyvistä ongelmista ks. esim. Kukko 2003: 11). Näiden normien opettamisessa suu-rehko merkitys on edelleen koululaitoksella, mutta harvat äidinkielen tunnit voivat lähinnä vain tukea ja kehittää muualta saatua kielitaitoa; ne eivät mitenkään riitä varsinaiseen kirjakielen opettamiseen. Tosiasiassa käytännön vastuu kirjoitetun ja puhutun yleiskielen

ylläpitämisestä (ja kehittämisestäkin) on yhtenäiskulttuurin hajoamisen jälkeen ollut suureksi osaksi joukkotiedotusvälineillä, jotka ovatkin onnistuneet tehtävässään hyvin: yleiskieli on sekä kirjoitettuna että puhuttuna säilynyt suhteellisen yhtenäisenä. Nykyisessä sähköisten viestintäkanavien moninaisuudessa joukkotiedotuksenkin yhtenäiskieli jää vain osaksi lukemattomilla tavoilla varioivaa kielitarjontaa. On vaikea kuvitella keinoa, jolla entinen suhteellinen yhtenäisyys voitaisiin periaatteessakaan palauttaa.

Kun kirjakielen tietynlainen elitistymistendensi yhdistetään siihen, mitä olen aikaisemmin tässä kirjoituksessani esittänyt uusmedian ja multimodaalisten dokumenttien kielestä, päädytään siihen lopputulokseen, että kirjakielen käyttö ilmeisesti jakaantuu tulevaisuudessa entistä selvemmin kolmeen varieteettiryhmään. Ensimmäisenä ovat prestiisikielen asemassa olevat perinteisen kirjakielen lajit, joita asianharrastajat sekä suuri osa yhteiskunnan koulutetuimmasta kerroksesta käyttävät aktiivisesti ja suurin osa väestöstä ymmärtää passiivisesti. Toisen varieteettiryhmän muodostavat sähköisen viestinnän osin viestintävälinekohtaiset, kirjoitettua puhetta lähenevät muodot. Niitä käyttävät aktiivisesti lähes kaikki suomalaiset. Kolmannen ryhmän muodostavat multimodaalisten dokumenttien kirjoitusta sisältävät osat. Ne ovat enimmäkseen perinteistä kirjakieltä riisuttuna niistä ilmaisukeinoista, jotka ovat korvautuneet visuaalisilla tai muilla ei-kielillisillä teknisillä elementeillä.

GLOBALISAATIO JA DIGLOSSIA

Nykymaailman silmiinpistävimpiä tendenssejä ovat globalisaatio ja siihen kytkeytyvä kielellinen yhdentyminen. Englanti on jo pitkään ollut keskeinen kansainvälinen kieli, mutta vasta taloudellisen integraation ja tehokkuuden tavoittelun nouseminen kaikkea toimintaa ohjaavaksi periaateeksi ja maailman yhdistyminen yhdeksi sähköiseksi viestintä-avaruudeksi ovat luoneet kehityksen, jossa englanti on noussut länsimaisen kulttuurialueen ainoaksi varteenotettavaksi yleiskieleksi.

Poliittisesti integroituvassa Euroopassa yksittäisten valtioiden kielipolitiikka pohjautuu edelleen kansallisvaltioajan kielinationalismiin, ja koko Euroopan Unionin virallinen kielipolitiikka korostaa kielidiversiteetin arvoa. Se on kuitenkin jäänyt julistusten asteelle, ja käytännön toimeenpano on ollut ponnetonta. (Gal 2006: 16; Stevenson ja Marmoliner 2006: 2–3.) Koska englanti on yhden Unionin jäsenmaan kansalliskieli, muiden jäsenvaltioiden lienee poliittisesti mahdotonta pitkään aikaan virallisesti vahvistaa sen yleiskieliasemaa. Tästä Euroopan muiden suurten kulttuurikielten intresseistä lähtevästä diversiteettipolitiikasta hyötyvät suomen kaltaiset pienet kielet, joilla ei muuten olisi juuri minkäänlaista asemaa Unionin asioiden hoidossa. — Pienen kielen säilymisen mahdollisuudet näyttävät muutenkin olevat paremmat, jos sen puhuma-alue sijaitsee suunnilleen tasavahvojen kielten rajalla verrattuna siihen, että sen alue olisi puhujamäärältään suurta kieltä puhuvan väestön keskellä. Hyvä historiallinen esimerkki on suomen kieli, jonka virallisen aseman syntymiseen 1800-luvulla vaikutti Venäjän pyrkimys erottaa Suomi kielellisesti vanhasta isäntämaastaan Ruotsista. Toinen esimerkki ovat Volgan suuren mutkan alueella puhutut suomalais-ugrilaiset kielet: niiden säilymiseen on vaikuttanut positiivisesti se, että alue oli pitkään tataarien ja venäläisten valtapiirien rajoilla. Kahdesta suunnasta tulevat kielelliset yhdentymispaineet näyttävät osaksi ikään kuin kumoavan toisensa, kun taas suuren kielen keskellä elävä kansansirpale helposti sulautuu valtaväestöön.

▷

Kun mennään kauemmaksi länsimaisen kulttuurin ydinalueelta, englannin merkitys vähenee. Koska yleiskielet ovat muun muassa sähköisen viestintävaruuden toiminnalle tärkeitä, alueellisten yleiskielten asema korostuu, tapahtuu eräänlaista kielellistä blokkiutumista. Omien vaikutelmieni mukaan esimerkiksi kansainvälisten kielikongressien esitelmänpidossa käytettävien kielten jakauma on entistä vinoutuneempi: eurooppalaiset kongressit ovat entistä englanninkielisempiä ja Venäjällä pidetyt kongressit taas entistä venäjänkielisiä.

Imperiumin tyyppisten valtiorakennelmien hallinnossa ja yleiskielenä käytetään koko valtakunnan alueella tiettyä kieltä, ja eri alueilla voi lisäksi olla omat paikalliset kielensä, joiden asema vaihtelee. Tällaisia valtakuntia olivat esimerkiksi Osmanien valtakunta ja Neuvostoliitto. Edellisessä kirjakielenä oli sekakielen luonteinen osmani ja jälkimmäisessä hallitsevan kansanryhmän eli venäläisten kieli. Tällaisiin valtioihin kuuluvien vähemmistökansojen jäsenten kannalta kielitilanne on diglossia, kahden funktionaalisesti eriytyneen kielen systeemi. Esimerkiksi Venäjän Federaatiossa Volgan keskijuoksun varrella elävien suomalais-ugrialaisten kansojen oman kansalliskielen käyttö rajoittuu alkeisopetukseen, maaseudun paikalliseen asioiden hoitoon, kansalliseen kulttuuriin ja kirjallisuuteen sekä kansallisiin tieteisiin. Paikallisen tasavallan yleisessä asioiden hoidossa käytetään jo venäjää, ja venäjä on vallitseva esimerkiksi joukkotiedotusvälineissä. Väestö on maaseudun vanhuksia lukuun ottamatta täysin kaksikielisiä.

Myös Suomen kielitilanteessa voi nähdä orastavan diglossian merkkejä. Miltei koko sivistyneistö pystyy kommunikoimaan kansainvälisissä yhteyksissä englanniksi, ja englannin kielellä alkaa joillakin tieteen aloilla käytännössä olla prestiisikielen asema. Tehokkuuden ja vaikuttavuuden tavoittelu on johtanut tai johtamassa siihen, että tutkimukset julkaistaan englanniksi, jolloin niiden potentiaalisten lukijoiden määrä saadaan maksimoitua. Eurooppalaisen korkeakouluopetuksen yhtenäistäminen luo paineita englanninkielisen opetuksen lisäämiseksi. (Vrt. Hiidenmaa 2003: 90; Brumfit 2006: 39.) On mahdollista, että kansallisia tieteitä lukuun ottamatta suomenkielistä opetusta ei maisteritasolla tulevaisuudessa tarjota juuri lainkaan. Tämä merkitsisi suomen kielen käyttöalan merkittävää supistumista, ja vain kouluopetusta ja tieteen popularisointia varten tarvittava osa tieteiden uudesta terminologiasta käännettäisiin suomeksi. Tämä kehityslinja on tietenkin ristiriidassa sen nationalistisen ajatuksen kanssa, että kansalliskieltä pitää käyttää rajoittamattomasti kaikilla elämän alueilla. En kuitenkaan pidä kovinkaan realistisena sitä kielenhuollon ammattilaisten virkansa puolesta ilmaisemaa optimistista näkemystä, että suomen kieli voi elää rinnan *lingua francan* kanssa aivan kaikilla elämänalueilla (Mantila 2002: 5; vrt. Hiidenmaan 2003: 74–107 monipuolinen tilanteen kartoitus). Kieltä käytetään vain niillä alueilla, joilla siihen on todellinen tarve, ja voimallinenkin kielipolitiikka voi vain hieman hidastaa tai säädellä luonnollista kehitystä. Ylempänä kuvatun kaltainen kehittyvä diglossia vastaa hyvin nykyistä poliittista ja kulttuurista suuntausta. (Diglossiaa kuvaavat positiivisesti Geeraerts 2003: 52–53; Martin 2001: 351–352.)

Joskus kuulee väitettävän, että kielen käyttöalan kaventuminen sinänsä olisi uhka koko kielen elinvoimaisuudelle (esim. Hurta 1999: 63, 92, 94). Mielestäni todellista uhkaa ei ole, jos diglossia on funktionaalisilta rajoiltaan selvä. Ulkomaalaisten kanssa päivittäin työnsä yhteydessä englanniksi kommunikoiva perheenisä ei ala puhua kotona lapsilleen englantia eikä englanniksi luennoiva professori pidä sukujuhlissa maljapuhetta englanniksi. On kuitenkin toisenlaistakin kaksikielisyyttä, joka voi ajan mittaan muodostua

uhkaksi suomen kielen tulevaisuudelle. Viittaa tässä viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana yleistyneen englanninkielisen perusopetuksen mahdollisiin vaikutuksiin. Kun suomenkieliset opettajat opettavat suomenkielisiä lapsia englanniksi, syntyy paitsi laaja-alaisempi vieraan kielen taito myös tilannekehys, jossa suomalainen voi vaihtaa kielensä englanniksi puhuessaan toisen suomalaisen kanssa. (Hiidenmaa 2003: 85–87 ei näe tähän liittyvää vaaraa.) Fennougristina en voi olla toteamatta, että omakielinen, kaikki luokat käsittävä kouluopetus on etu, josta Venäjän suomalais-ugrilaiset vähemmistökansat voivat vain haaveilla. Koska emme onneksi elä englantia äidinkielenään puhuvan väestön naapuruudessa, kuten esimerkiksi kielensä suureksi osaksi vaihtaneet irlantilaiset, ja koska englanninkielinen perusopetus on edelleen suhteellisen harvinaista, se ei kuitenkaan synnytä välitöntä vaaraa suomen kielen säilymisen kannalta. Silti on todettava, että jos sivistyneistömme vähitellen muuttuu täysin kaksikieliseksi, se voi alkaa yhä enenevässä määrin julkaista kulttuurituotteita muulla kielellä kuin äidinkielellään. Tuolloin oltaisiin samantapaisessa tilanteessa kuin Venäjän sukukansamme: kaikki kansainvälinen ja niin sanottu korkeakulttuuri on vieraskielistä, kun taas omakielinen kulttuuriharrastus rajoittuu kansallisiin teemoihin ja perinteeseen. Heitin kerran eräälle sukukansamme marien edustajalle ajatuksen, että marilaislapset saattaisivat innostua äidinkielestään, jos Harry Potter -kirjat käännettäisiin mariksi. Vastauksena oli hämmentynyt naurahdus ja toteamus, että onhan lasten paljon helpompi lukea ne venäjäksi. Kauanko kestää, että olemme Suomessa vastaavassa tilanteessa?

Otan vielä esille erään seikan, jolla voi olla merkitystä kielellisen tulevaisuuden muotoutumisessa. Hyvin monet koulutetut ihmiset lukevat päivittäin työssään tekstejä monilla kielillä, ja työelämän kansainvälistymisen myötä kontaktit muita kieliä puhuviin kollegoihin ovat tulleet arkipäiväisiksi. Internet on paitsi englantikeskeinen myös monikielinen. Voidaan sanoa, että monikielisyydestä on tullut hyvin monille arkinen normaaliolotila (Geeraerts 2003: 52; Brumfit 2006: 39). Monikielinen toiminta saa käytetyt kielet pakostakin interferoimaan käyttäjiensä päässä. Bernd Heine ja Tania Kuteva ovat tutkineet Eurooppaa kielialueena ja pyrkinet määrittelemään keskinäisen vaikutuksen kautta syntyneitä yhteisiä piirteitä. Heidän mukaansa kieliopilliset merkitykset ilmaistaan naapurikielissä usein huomiota herättävän samankaltaisesti, vaikka itse ilmauksissa käytetyt muodot ovatkin erilaisia. (Heine ja Kuteva 2006: v, 10–14, 284–289.) Voisi sanoa, että toistensa kanssa kosketuksissa olevat kielet lähenevät ajattelutavaltaan toisiaan. Tämän tyyppinen kielten lähentyminen on tekijä, joka voi helpottaa kielenvaihtoa, jos edellytykset siihen ovat muuten syntyneet.

LOPUKSI

Meitä ympäröivä viestintävälineiden maailma on muuttunut viime vuosikymmeninä hyvinkin huomattavasti, ja voidaan syystä puhua informaatiotekniikan vallankumouksesta ja sen seurauksista. Ihmisellä on kuitenkin luontainen taipumus ylidramatisoida niitä muutoksia, joita murrosvaiheet tuovat mukanaan. Kun Venäjällä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä tapahtui yhteiskunnallinen vallankumous, monet olivat näkevinään myös venäjän kielessä vallankumouksellisten muutosten merkkejä. Heidän mielestään ei ollut kysymys vain vallankumouksen kielestä (*jazyk revolutsii*) vaan kielen vallankumouksesta

▷

(*revol'utsija jazyka*). Päänsä kylmänä säilyttäneet tutkijat, esimerkiksi S. I. Kartsevski (1923: 3, 64–72), kuitenkin saattoivat todeta, että kieleen oli kyllä tullut runsaasti uutta sanastoa ja vierasperäisiä sanamuodostusaffikseja ja sanojen tyylisävyt olivat paikoin muuttuneet, mutta itse kielen ydin, kielioppi, oli säilynyt muuttumattomana. Jos tarkastelemme nykyistä kirjoitettua suomea, niin voimme Kartsevskin tapaan todeta, että mitään kieliopin vallankumousta ei ole tapahtunut tai tapahtumassa. Toisaalta informaatiotekniikan huima edistyminen koskettaa kieltä paljon läheisemmin kuin poliittinen kumous, ja hy-pertekstejä voi tietyissä rajoissa pitää aidosti vallankumouksellisenä innovaationa. Varie-teettien kirjo ja tekstien luonne ovat muuttuneet huomattavasti. Lisäksi audiovisuaalisen ja multimodaalisen viestinnän lisääntynyt tarjonta, uusien mediavarieteettien syntyminen ja vallitseva yksilön kielellistä vapautta korostava ilmapiiri ovat vaikuttaneet perinteisen kirjakielen yhteiskunnalliseen rooliin: koko kansan demokraattisesta osallistumisen vä-lineestä on tulossa ei-neutraali varieteetti, jota käyttävät aktiivisesti vain asianharrastajat ja sitä työssään tarvitsevat pitkälle koulutetut. Kansainvälistymiskehitys ja englannin leviäminen yleiskielenä taas on johtamassa siihen, että hyvin monista perinteisen kirja-kielen aktiivisista käyttäjistä on tulossa myös kaksikielisiä.

Jos yritämme katsoa muutaman vuosikymmenen päässä olevaan tulevaisuuteen, meidän tulee ottaa huomioon ainakin kaksi asiaa: kirjakielen poliittinen asema ja informaatio-teknologian kehitys. Jos ulkoiset valtiolliset olosuhteet säilyvät suunnilleen nykyisen kaltaisina, ei liene todennäköistä, että suomen kieltä koskeva poliittinen ajattelu muuttuisi kovinkaan paljon. Sen sijaan tulevaisuuden uudet viestintävälineet ja -muodot epäilemättä tuovat jatkuvia muutoksia varieteettien maailmaan. Ainakaan tällä hetkellä ei kuitenkaan ole näköpiirissä viestintämuotoa, joka voisi merkittävässä määrin korvata perinteistä, pitkien lineaaristen tekstien käyttöön pohjautuvaa kirjakieltä. Näin ollen on mahdol-lista, että lähivuosikymmenet eivät enää tuo mukanaan mitään kovin suuria välittömiä kvalitatiivisia muutoksia nykytilanteeseen nähden. Voitaisiin sanoa, että kieleemme on jo reagoinut moniin radikaaleihin kansainväliseen ja paikalliseen viestintäympäristöön liittyviin muutoksiin. Paljon avoimia kysymyksiä liittyy tietenkin joka tapauksessa nyky-ään havaittavissa olevien kehityssuuntausten etenemiseen ja kehityksen kvantitatiiviseen puoleen. Sanojen, kieliopillisten elementtien ja konstruktoiden esiintymisfrekvenssit eri varieteeteissa vaikuttanevat suurestikin siihen, mikä osa perinteisestä kirjasuomesta säilyy aktiivisena tulevien sukupolvien kielikyvyssä.

Kirjakielen käyttäjien joukossa on samanaikaisesti suuri joukko ennen sähköisen median valtaan nousua kirjakielen taitonsa hankkineita ihmisiä ja niitä, joiden maailma on alusta lähtien ollut Internetin ja multimedian täyttämä. Voiko nykyisen kaltainen kieli-maailmamme rikkaus säilyä senkin jälkeen, kun vanhempi polvi ei enää ole mukana? Osa nykyisestä kirjoitetun kielen variaatiosta saattaa olla kirjakielten murroskausiin liittyvää epäyhtenäisyyttä, missä tapauksessa tulevien sukupolvien kielimaailma olisi nykyistä köy-hempi. Vaillinaisesti perinteistä kirjakieltä taitavien määrän kasvaessa kirjakieleen saattaa yhä enemmän ilmaantua variaatiota, joka muistuttaa esimerkiksi sitä horjuntaa, jota tava-taan joidenkin heikossa asemassa olevien sukukieltemme nuoremmalla kirjoittajapolvella ja joka johtuu puutteellisesta kielenhallinnasta. (Vrt. Luutonen 2006: 2–3, 7–8.)

Nykytilanteessa on aineksia, jotka hyvin pitkän ajan (vuosisatojen?) kuluessa saattaisi-vat johtaa koko kirjasuomen katoamiseen. Tarkoitan näillä tekijöillä kielten ja kulttuurien samankaltaistumista, kaksikielisyyden lisääntymistä ja välinpitämätöntä suhtautumista

äidinkielen kehittämiseen. Kielen rikkaus ja monipuolisuus tai edes siihen liittyvä korvaamaton kirjallisuuden perinne eivät riitä suojelemaan kirjakieltä katoamiselta, jos se koetaan tarpeettomaksi eikä se enää vastaa yhteiskunnallista todellisuutta (vrt. Hiidenmaa 2003: 59). Osmanien valtakunnan kirjakieli katosi monisatavuotisesta historiastaan ja kuulusta rikkaudestaan huolimatta muutamassa kymmenessä vuodessa, kun sen pohjana ollut valtiollinen instituutio hajosi eikä se enää vastannut senaikaisen yhteiskunnan tarpeita (ks. esim. Brendemoen 1998: 242–243). Tämä ei tietenkään vaikuttanut juuri mitenkään kansanturkkiin, jota oli aina puhuttu ja aina puhutaan.

Kaikkein varhimpia asioita on arkisen puhe-suomen säilyminen elinvoimaisena niin pitkälle kuin yleensä voi järkevästi kuvitella. Kirjakieli on pohjimmiltaan puhekielen rinnalle synnytetty yhteiskunnallinen rakennelma, ja varsinainen suomi on juuri puhe-suomi. Puhuttu yleis-suomi yhdistää myös tulevaisuudessa kaikkia suomalaisia koulutustasosta riippumatta. Yleispuhe-suomi on se kielen varieteetti, jolla on parhaimmat mahdollisuudet ottaa kirjasuomella aikaisemmin ollut rooli suomalaisen identiteetin luojana ja vahvistajana. ■

LÄHTEET

- BATESON, MARY CATHERINE 1967: *Arabic language handbook*. Washington, D. C.: Center for Applied Linguistics.
- BRENDEMOEN, BERNDT 1998: The Turkish language reform. – Lars Johanson & Éva Á. Csató (toim.), *The Turkic languages* s. 242–247. London and New York: Routledge.
- BRUMFIT, CHRISTOPHER 2006: A European perspective on language as liminality. – Clare Mar-Molinero & Patrick Stevenson (toim.), *Language ideologies, policies and practices: Language and the future of Europe* s. 28–43. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- CRYSTAL, DAVID 2003: *The Cambridge encyclopedia of the English language*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- ENSSLIN, ASTRID painossa: *Canonising hypertext: Explorations and constructions*. London: Continuum. [Ilmestyy 2007. Viitteiden sivunumerot ovat käsikirjoituksesta ja voivat poiketa painetun kirjan sivunumeroista.]
- GAL, SUSAN 2006: Migration, minorities and multilingualism: Language ideologies in Europe. – Clare Mar-Molinero & Patrick Stevenson (toim.), *Language ideologies, policies and practices: Language and the future of Europe* s. 13–27. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- GEERAERTS, DIRK 2003: Cultural models of linguistic standardization. – René Dirven, Roslyn Frank & Martin Pütz (toim.), *Cognitive models in language and thought: Ideology, metaphors and meanings* s. 25–67. Berlin: Mouton de Gruyter.
- HAKULINEN, AULI 2003: Ovatko puhuttu ja kirjoitettu kieli erkaantuneet toisistaan? – *Kielikello* 1 s. 4–7.
- HEINE, BERND – KUTEVA, TANIA 2006: *The changing languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- HIIDENMAA, PIRJO 2003: *Suomen kieli – who cares?* Helsinki: Otava.
- HURTTA, HEIKKI 1999: Variaationitutkimuksen myytit ja stereotypiat. – Urho Määttä, Pekka

▷

- Pälli & Matti K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta* s. 53–101. Folia Fennistica & Linguistica 22. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- JULIN, ANITA 2002: Huolta huomisesta – opetuksen näkökulma kielenhuoltoon. – *Kielikello* 4 s. 7–8.
- KARTSEVSKI 1923 = С. И. КАРЦЕВСКИЙ: *Язык, война и революция*. Берлинъ: Русское универсальное издательство.
- KRESS, GUNTHER 2003: *Literacy in the new media age*. London: Routledge.
- KRESS, GUNTHER – JEWIT, CAREY – OGBORN, JON – TSATSARELIS, CHARALAMPOS 2001: *Multi-modal teaching and learning: The rhetorics of the science classroom*. London: Continuum.
- KUKKO, MIRJAMI 2003: Tekstiviestikeskustelu – kaaosta vai järjestystä? – *Kielikello* 1 s. 11–13.
- LEWIS, GEOFFREY 1999: *The Turkish language reform: A catastrophic success*. Oxford: Oxford University Press.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 2000: Sinulle on postia! – *Kielikello* 1 s. 24–28.
- LUUTONEN, JORMA 2000: Murteiden taistelu Volgan mutkassa ja meillä. Volgan-Kaman alueen vähemmistökirjakielten synty. – *Virittäjä* 104 s.542–568.
- 2004 = Й. ЛУУТОНЕН: К проблеме вариативности литературных языков. – В. К. Кельмаков, Н. В. Кондратьева & Г. Н. Лесникова (toim.), *Формирование и развитие литературных языков народов Поволжья: Материалы в международного симпозиума* s. 165–183. Ижевск: Удмуртский университет.
- 2005: Über die Entwicklung der gesellschaftlichen Stellung der marischen und tschuwaschischen Sprache. – Eugen Helinski, Ulrike Kahrs & Monika Schötschel (toim.), *Mari und Mordwinen im Heutigen Russland: Sprache, Kultur, Identität* s. 119–152. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- 2006: Kirjakielten variaatiosta. [= Luutonen 2004] – <http://eprints.utu.fi/70/01/luutonen2006.pdf> 26.2.2007.
- MAAMIES, SARI 2002: Periaatteista ruohonjuureen – kielitoimiston arkea. – *Kielikello* 4 s. 10–12.
- MANTILA, HARRI 1993: Onko puhesuomi yhtenäistynyt? – *Virke* 2 s. 20–23.
- 2002: Kielenhuollon uudet haasteet. – *Kielikello* 4 s. 4–6.
- 2004: Murre ja identiteetti. – *Virittäjä* 108 s. 322–346.
- MARTIN, MAISA 2001: Functional bilinguality: A danger or rescue for small languages? – *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu*, Pars V s. 351–357. Tartu: OÜ Paar.
- PETROV 1980 = Н. П. ПЕТРОВ: *Чувашский язык в советскую эпоху: Развитие социальных функций и литературных норм*. Чебоксары: Чувашское книжное изд-во.
- PNS 2005 = *Primary national strategy: Reviewing the frameworks for teaching literacy and mathematics*. Department for Education and Skills. Date of issue: 10-2005. Ref: 1786-2005DOC-EN. http://www.standards.dfes.gov.uk/primary/publications/literacy/1200695/pns_178605review_fwkw.pdf 24.8.2006.
- SANDØY, HELGE 2000: Nation und Sprache: Das Norwegische. – Andreas Gardt (toim.),

Nation und Sprache: Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart s. 865–905. Berlin: de Gruyter.

——— 2002: Norwegisch. – Nina Janich & Albrecht Greule (toim.), *Sprachkulturen in Europa* s. 178–185. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

STEVENSON, PATRICK – MAR-MOLINERO, CLARE 2006: Language, the national and the transnational in contemporary Europe. – Clare Mar-Molinero & Patrick Stevenson (toim.), *Language ideologies, policies and practices: Language and the future of Europe* s. 1–10. Hampshire: Palgrave Macmillan.

STRAUSS, JOHAN 1993: Language modernization: The case of Tatar and modern Turkish. – *Central Asian Survey* 12(4) s. 565–576.

Kirjoittajan yhteystiedot:

Volgan alueen kielten tutkimusyksikkö

20014 Turun yliopisto

Sähköposti: jorma.luutonen@utu.fi